

Malî bakımdan gelir mefhumu

Yazan

Nasuhi Bursal

(Zürich)

GİRİŞ

Muayyen mevzular etrafında münakaşa edebilmek için, kullanılan mefhumlarda asgarî bir fikir birliğine ihtiyaç vardır. Halbuki, böyle bir fikir birliğine varabilmek, bilhassa içtimâî ilimlerde, pek de kolay değildir. Bilâkis, içtimâî ilimlerde yeni bir teori ortaya atmak isteyen ilim adamları, ekseriya yepyeni mefhumlar kullanmakta ve, işin asıl zor tarafı, o zamana kadar alışılmış olan bazı mefhumlara da yeni yeni mânalar vermeğe çalışmaktadırlar.

Bunun bariz bir misalini, iktisat ilminin en ziyade münakaşa edilen mevzularından birisini teşkil eden, gelir mefhumunda görmek mümkündür. Sadece mahiyeti etrafında değil, bu mefhumu iktisat ilmi çerçevesi dahilinde atfı gereken ehemmiyet hususunda da fikir ayrılıkları mevcuttur. Gelir mefhumunun ehemmiyetinin küçümsenmesinin bir sebebi, gelir yerine randıman mefhumunun ön plana sürülmek istenmesidir (*Liefmann, Schuster, Weddigen*). İtirazı mucip olan ikinci nokta, gelirin hesabında karşılaşılan güçlüklerdir. Bu kabil itirazlara göre, bilhassa zatî istihlâkin ve malların istimalinin de gelire ithal edilmek istenmesiyle o derece büyük pratik güçlükler ortaya çıkmaktadır ki, gelir mefhumu «gayrı kabili tarif» ve âdetâ «mânasız» bir hale gelmektedir [1]. Bu gibi itirazların haklı tarafları olmakla beraber, gelir mefhumunun son zamanlarda, bilhassa millî gelir hesaplarında kaydedilen terakkiler ve gelir vergilerinin tatbik sahasının genişlemesi dolayısıyla, gittikçe daha büyük bir ehemmiyet kazandığına şüphe yoktur.

[1] *Fisher, I.*, *Wirtschaftstheorie der Gegenwart* (Viyana 1928) adlı eserin 3 üncü cildindeki «Einkommensbegriff im Lichte der Erfahrung» adlı yazı, S. 22 ve m.

I. TEORİDE GELİR MEFHUMU

Gelir mefhumu, ya iktisadî bakımdan veya malî bakımdan tetkik mevzuu olabilir. Ancak, bu iki görüş zaviyesi arasında sıkı bir münasebet mevcuttur. Filhakika, daha ziyade teorik bir mahiyet arzeden iktisadî gelir mefhumunun tarifinde pratik malî mülâhazaların tesirleri görüldüğü gibi, vergi hukukundaki gelir tariflerinde de o devrin muteber iktisadî görüşlerine ayak uydurulmak istenmektedir. Bu sebeptendir ki, gelir mefhumunun malî bakımdan mütalâasına girişmeden önce, bu mefhumun iktisat teorisinde geçirmiş olduğu istihalelere kısaca bir göz atmak faydalı olacaktır.

Gelir mefhumuna müteallik teorileri iki büyük grupta toplamak mümkündür. Birinci gruba giren teorilerde, gelire ithal edilecek varidat kalemlerinin mahiyetlerindeki bazı hususiyetlere ehemmiyet verilmektedir. İkinci gruptaki teorilerde ise, varidatın mahiyetine bakılmaksızın, bunun şahısların ödeme kabiliyetini arttırıp arttırmadığı nazarı itibara alınmaktadır.

A. Varidatın mahiyetindeki bazı hususiyetlere ehemmiyet veren teoriler.

Birinci gruba giren teorilerde, gelire ithal edilecek varidatın mahiyetinde, ekseriya, birkaç şartın bir arada mevcudiyeti aranmaktadır. bununla beraber, bu şartlardan bir tanesi bilhassa tebarüz ettirildiğinden, bu teorileri de o şarta göre isimlendirmek âdet olmuştur.

1. İstihlâk fonu teorisi.

İstihlâk fonu teorisi diye adlandırılan teorinin başlıca mümessilleri *Hermann* ve *Schmoller*'dir. *Hermann*'a göre gelir «muayyen bir devre zarfında, bir şahsın, eksilmeksizin devam eden esas varlığına katılan ve bu itibarla istediği gibi sarfedebileceği iktisadî veya mübadele mevzuu malların yekûnundan ibarettir» [2]. *Schmoller* de ilk eserlerinde buna yakın bir görüş ifade etmektedir. Ona göre gelir «bir ferдин, bir iktisadî faaliyet devresi zarfında, servetinde herhangi bir azalma olmaksızın, gerek kendisi, gerek ailesinin, fikrî ve bedenî ihtiyaçları, zevkleri ve maksatları, kısaca şahsiyetinin tatmini ve yükseltilmesi için kullanabileceği vasıtaların (hizmetler ve devamlı malların istimali de dahil

[2] *Hermann, F. W. B., Staatswirtschaftliche Untersuchungen, München 1832, S. 299.*

olmak üzere) yekûnudur. Gelir, bir randıman kategorisi ve herhangi bir hesap muamelesinin neticesi değil, şahsiyetle ihtiyaçların tatmini arasındaki münasebetten doğan canlı bir bütündür.» [3].

Bu tariflerden şu neticeler çıkartılabilir : Evvelâ, randımanla (Ertrag) gelir arasında bir tefrik yapmak icap eder. Randımanın bir şey'e raci olmasına mukabil, gelir ancak bir şahsa izafe edilebilir. Saniyen, gelir ile servet arasında da esaslı farklar vardır. Servetin muayyen bir anda mevcut bir kıymet yekûnu olmasına mukabil, gelir muayyen bir devre zarfında teşekkül eden bir iktisadî makuledir. Fakat servet sadece muayyen bir anda mevcut olan birşey değil, aynı zamanda erişilecek birşeydir de [4]. Bu itibarla, gelirin elde edildiği devre zarfında servetin de artması mümkündür. Varidatın ne kadarının servetin tezyidine ve ne kadarının ihtiyaçların tatminine tahsis edileceği hususunda gelir sahibi «bonus pater familias» olarak karar verir. İşte hakikî mânada gelir, varidattan ihtiyaçların tatminine ayrılan ve «istenildiği gibi» kullanılabilen bu sonuncu kısımdır.

Görülüyor ki, sadece istihlâk edilen veya istihlâkı caiz olan varidatın gelir sayılması suretiyle, istihlâkle gelir mefhumu arasında çok yakın bir münasebet kurulmaktadır. Bu şekilde bir tarifin şümülü bir bakımdan oldukça dar, diğer bir bakımdan ise epey geniş olabilir. Filhakika, «ihtiyaç» ile sadece doğrudan doğruya tatmin edilebilenler kastedildiği takdirde, gelir mefhumunun hududu darlaşır. Fakat bu halde dahi şöyle bir sualle karşılaşılabılır : hangi ihtiyaçlar için ve ne kadar sarfiyat yapmak caizdir ? Bu sorunun cevabı, varidatın yüksekliğine ve varidat sahibinin şahsî vaziyetine bağlı bulunduğundan, kat'î olarak verilemez. Misal olarak hediyeleri ve miras hisselerini ele alalım. Bu gibi varidat mutaden doğrudan doğruya ihtiyaçların tatminine değil, servetin arttırılmasına tahsis edildiği için gelir sayılmamak icap eder. Bunun mutaden böyle olması mümkündür, fakat şart değildir. Çünkü bir hediye veya mirasın sureti istimali herşeyden önce bunların kıymetine ve alan şahsın içinde bulunduğu şartlara bağlıdır. İntikal eden miras miktarı birkaç yüz liradan ibaret olduğu ve mirasa konan da sıkıntılı bir vaziyette bulunduğu takdirde, bu birkaç yüz liranın gündelik ihtiyaçlara sarfedileceği şüphesizdir. İstihlâk fonu teorisine göre, bu halde mirasın gelir

[3] *Schmoller, G.*, «Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaften» adlı mecmuada (Sene 1863, Cilt 19, S. 52), «Die Lehre vom Einkommen in ihrem Zusammenhang mit den Grundprinzipien der Steuerlehre» adlı yazı.

[4] *Brack, J.*, La notion du revenu global en théorie et en droit fiscal suisse, Lausanne 1941, S. 39.

addedilmesi icap etmektedir. Halbuki, mirasçı esasen zengin olup bu parayı bankadaki tasarruf hesabına yatırmış olsaydı, sadece servetinde bir artış kaydedilecek, fakat gelir elde etmiş sayılmayacaktı. Varidatın mahiyetinde hiç bir fark olmadığı halde varılan bu farklı netice, bu teorinin istinad ettiği esasların kâfi derecede objektif olmadığını göstermektedir.

Fakat, *Hermann*'ın tarifi yukarıdakinden daha geniş bir tefsire de müsaittir. Filhakika, tarifte «bir şahsın esas varlığına katılan iktisadi mallardan» ve bunların «istenildiği şekilde istimalinden» bahsedildiğine göre, *Schanz*'ın da belirttiği gibi, bu ifadeden, bir şahsın elde ettiği bütün safi varidatın gelir sayılması icap ettiği neticesi de çıkarılabilir [5]. Ancak, bu şekilde bir tefsiri güçleştiren nokta, *Hermann*'ın mezkûr tariften az evvel koymuş olduğu bir kayıttır. Bu kayda göre, iktisadi malların, gelir sayılabilmeleri için, evvelce mevcut servete «muayyen bir intizamla katılmaları» lâzım gelmektedir [6]. Bu şart sonraları *Schmoller* tarafından da benimsenmiş olduğundan [7], *Hermann*'la *Schmoller*'in tariflerini sadece istihlâk fonu teorisine istinad ettirmek doğru değildir. Şu şekilde bir tefsir belki daha münasip olabilir : Gelir addedilebilmek için «varidatın nisbî bir intizamla tekerrürü» elzemdir. Ancak, bu şekilde elde edilen varidatın da, sadece, serbestçe istihlâk edilebilen kısmı hakikî mânada gelir sayılabilir. Bu sonuncu tahdidin sübjektif bir mahiyet arzettiğine, bu itibarla sağlam bir esas sayılamıyacağına yukarıda işaret etmiştik. Bundan maada «nisbî intizamla tekerrür» kaydı da, *Hermann* tarafından gelire ithal edilmek istenen hediye, piyango ikramiyeleri ve kur farkları gibi bazı varidatın mahiyetine aykırı düşmektedir [8]. Nitekim *Schanz*, bu tezadı bertaraf edebilmek için, *Hermann*'ın tarifini gayet geniş bir şekilde tefsir etmiş ve böylelikle — ileride temas edeceğimiz — kendi teorisine zemin hazırlamıştır.

2. Mevcutluk (périodicité) teorisi.

Yukarıda tetkik ettiğimiz teorinin, gelirin tarifinde, varidatla bunun istihlâke tahsisi arasındaki münasebete birinci plânda ehemmiyet vermesine mukabil, mevcutluk teorisi, tarifi sıklet merkezini «varidatın nisbî

[5] *Schanz, G. v.*, «Finanzarchiv» mecmuasında (Sene 1896, Cilt 13, S. 7), «Der Einkommensbegriff und die Einkommensteuergesetze» adlı yazı.

[6] *Hermann, F. W. B.*, zik. eser, S. 298.

[7] *Schmoller, G.*, Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre (III. kısım, Leipzig 1904), S. 421.

[8] *Hermann, F. W. B.*, zik. eser, S. 593.

bir intizamla tekerrürü» şartına nakletmektedir [9]. Buna göre, hediye-lerin, piyango ikramiyelerinin ve miras hisselerinin gelire ithali caiz değildir, çünkü bu gibi varidatın muntazaman tekerrürü beklenemez. Nitekim, gelir mefhumunun yabancı dillerdeki karşılıkları da (revenu, revenue, rendita, reddito gibi) bu mefhumda «tekerrür» şartının mün- de-miç bulunduğunu açıkça göstermektedir [10].

Bu teori nisbeten daha objektif bir esasa dayanmakla beraber, gene de tatmin edici sayılamaz. Varidatta tekerrür şartı ile, muntazaman aynı yükseklikte varidat elde edilmesi kastedildiği takdirde, bu şartın tahak- kuku oldukça güçleşir. İktisadî hayattaki devamlı temevvüçler dolayısıyla, bilhassa ticarî ve sınaî kazançlarda «muntazam bir tekerrür» den bahsetmek pek de yerinde sayılamaz.

3. Kaynak teorisi.

Fakat, «tekerrür» şartının tefsirinde, sadece varidatın yüksekliğine değil, cinsine de bakılabilir. Bu takdirde, göz önüne «devamlı olarak su veren bir kaynak» geleceği pek tabiidir [11]. Filhakika, muntazaman hemen hemen aynı yükseklikte varidat elde edilebilmesi, ancak, bu varidatın emin bir kaynağa istinad etmesi sayesinde mümkün olabilir. Bu görüşten hareket eden kaynak teorisi taraftarlarına göre, gelir sayılabilmek için varidatın bizzat kendisinin muntazaman tekerrürü o kadar mühim değildir. Asıl mühim nokta, varidatın, «devamlı kaynakların normal ve muntazam bir neticesi» olmasıdır [12]. Bilfarz hediye, piyango ikramiyeleri ve miras hisseleri gibi varidat, devamlı bir menşe'e dayan- ma-dığı için, gelir sayılmamak icap eder. Buna mukabil, meslek olarak yapılan spekülasyon muamelelerinden mütevellit spekülasyon kazançları- nın gelire ithali lâzım gelir.

Bu teori ilk bakışta cazip görünmekle beraber, pek de sağlam esas- lara dayanmamaktadır. Başlıca zayıf noktası, güçlüğü bir sahadan başka bir sahaya nakletmesidir. Çünkü bu suretle, «gelir mefhumu yerine kaynak mefhumunun tarifi lâzım gelmektedir» [13]. Halbuki, daimî temevvüçler içerisinde bulunan iktisadî hayatta, devamlı varidat kaynak-

[9] Bu görüşün başlıca taraftarları *Cohn, Meyer, Conrad, ve Seligman*'dir.

[10] *Schanz, G. v.*, zik. eser, S. 12.

[11] *Schanz, G. v.*, zik. eser, S. 12.

[12] *Neumann, E.*, *Grundlagen der Volkswirtschaftslehre*, S. 224. Bu teörinin başlıca taraftarları *Fruiting, Wagner ve Philippovich*'dir. Fransada da *Allix ve Lecercle* bu görüşe taraftardır.

[13] *Moll, B.*, *Probleme der Finanzwissenschaft*, Leipzig 1924, S. 127.

larını tespit edebilmek oldukça güçtür. Diğer taraftan muayyen bir iktisadî branşın, hey'eti umumiyesi itibariyle, devamlı bir varidat kaynağı sayılması mümkün (category periodicity) olabilirse de, o branşa hasıl olan varidatın münferit varidat sahipleri tarafından da muntazaman elde edildiği mânasına gelmez (recipient periodicity) [14]. Kaynak teorisine karşı yapılan diğer bir itiraz da, gelir mefhumunun şümulünü bilhassa mali bakımdan oldukça dar tutmasıdır. Nitekim, bazı varidat, devamlı bir kaynağa dayanmamakla beraber, bunu elde edenin vergi ödeme kabiliyetini bariz bir şekilde arttırabilir [15].

4. Randıman kategorileri teorisi.

Gelir, devamlı kaynaklardan gelen varidatın yekûnu olarak kabul edildiği takdirde, bu varidatı muayyen istihsal faktörlerinin randımanı addetmek de mümkün olabilir; çünkü ancak bu faktörler devamlı bir varidat kaynağı teşkil edebilirler. Nitekim, bu sonuncu görüşün taraftarlarından *Liefmann*'a göre, «gelir bir iktisat süjesinin muayyen bir iktisat devresi — umumiyetle bir sene — zarfında elde ettiği randımanların yekûnundan ibarettir» [16]. Bu şekilde bir anlayış, gelir mefhumunun iktisat ilmindeki ehemmiyetinin küçümsenmesine ve onun yerine randıman mefhumunun ön plâna sürülmesine yol açabilir. O zaman, «gelir mefhumu, bilfarz istatistik ve vergi mevzuatı gibi, iktisat politikasına müteallik pratik maksatlar için büyük bir ehemmiyet arz etmekle beraber iktisadî hâdiselerin kavranması bakımından teorik kıymetini kaybeder» [17].

Esas itibariyle randıman kategorileri tesisine benzeyen diğer bir teori de «istihsal faaliyeti teorisi» [18]. Bu teorinin taraftarlarının kanaatine, gelir ancak bir şahsın istihsal faaliyetine iştiraki neticesinde elde edilebilir. Esasen «randıman da bir istihsal faaliyetinin neticesi

[14] *Schanz, G. v.*, zik. eser, S. 19.

[15] *Moll, B.*, zik. eser, S. 128.

Wueller, P. H., «Political science quarterly» mecmuasında (Sene 1938, Cilt 53) «Concepts of taxable income» adlı yazı, S. 90.

Neumarck, F., Theorie und Praxis der modernen Einkommensbesteuerung, Bern 1947, S. 39.

[16] *Liefmann, R.*, Ertrag und Einkommen auf der Grundlage einer rein subjektivistischen Wertlehre, S. 23. *Diehl*'in «Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung und Verwaltung» mecmuasındaki (Sene 1929, Cilt 53), «Zur neuesten Entwicklung der Lehre vom Einkommen und Ertrag» adlı yazısında zikredildiğine göre, S. 916.

[17] *Liefmann, R.*, aynı yerde.

[18] *Moll, B.*, zik. eser, S. 129.

olduğuna göre, geliri randıman yekûnu addetmekle, geniş mânada, iktisadî faaliyetlerin neticelerinin yekûnu saymak arasında hiçbir fark yoktur» [19]. Bu iki teori arasında büyük bir yakınlık bulunmakla beraber, taraftarlarının gelir mefhumuna atfettikleri ehemmiyet aynı değildir. Randıman kategorileri teorisi taraftarlarının, iktisat teorisinde, gelirin yerine randımanı ön plana sürmek istemelerine mukabil, sonuncu teorisin taraftarları gelir mefhumuna teorik bakımdan da büyük bir kıymet atfetmektedirler. Sonuncu teorisin taraftarlarından sayılabilecek *Newmark*'a göre gelir «bir ekonomi süjesinin, sosyal hasılanın teşekkülüne iştirakinin bedeli olarak, bir sene zarfında elde ettiği para meblâğlarının ve iktisadî malların nakdî vahitlerle ifade edilmiş kıymetlerinin bütünüdür; şu kadar ki, bu kıymetler sözü geçen ekonomi süjesinin iktisadî tasarruf (disposition) kabiliyetinde bir artma teşkil etsin» [20]. *Lewis*'in kanaati de buna yakındır. Ona göre, «gelire ithal edilecek mallarla gelir sahibinin iktisadî faaliyeti arasında sıkı bir münasebet bulunması lâzımdır. Bu varidat, umumiyetle, gelir sahibinin iş gücünün veya servetinin randımanından ibarettir. Fakat, gelir sayılabilmek için, iktisat süjesinin o varidata, bir dilenci olsa dahi, hususî vaziyeti dolayısıyla, muhtaç bulunması icap eder» [21]. Bu tarifte «iktisadî faaliyet» şartının yanında «muhtaç bulunmak» şartına da yer verildiği görülmektedir.

Bu gibi tariflerde rastlanan başlıca güçlük iktisadî faaliyet kıstasının sarîh olarak tesbitidir. Bu bakımdan bilhassa mühim olan bir mesele, iratların bir iktisadî faaliyet neticesi sayılıp sayılamayacağıdır. Burada bahis mevzuu olan, daha ziyade, istihsal vasıtalarının hususî mülkiyete mevzu teşkil etmeleri ve sahipleri tarafından istihsale tahsis edilmeleridir [22]. «İktisadî faaliyet» kıstasının itirazı mucip olabilecek diğer bir noktası da, iktisat süjelerinin ödeme kabiliyetlerini ehemmiyetli ölçüde arttıran bazı gayrı muntazam varidatı şümülü dışında bırakmasıdır.

B. Varidatın mahiyetine bakmaksızın, şahısların ödeme kabiliyetlerinin artışına ehemmiyet veren teori.

Yukarıda incelediğimiz teorilerin başlıca iki zayıf noktası olduğu görülmektedir. Bir kere, gelir unsuru addedilebilmek için varidatta aranan vasıfların tesbiti her zaman kolay olmamaktadır. Diğer taraftan, gelirin

[19] *Moll, B.*, zik. eser, S. 130.

[20] *Newmark, F.*, Genel ekonomi teorisi, Cilt 2, S. 205.

[21] *Lewis, W.*, «Wörterbuch der Volkswirtschaft» adlı eserde (3. tabı, cilt 1) «Einkommen» adlı yazı, S. 724.

[22] *Moll, B.*, zik. eser, S. 129.

Newmark, F., Genel ekonomi teorisi, Cilt 2, S. 207.

şümülünün epeyce dar tutulması yüzünden, iktisat sūjelerinin ödeme kabiliyetlerinde vukubulan artışları tam olarak nazarı itibara almamaktadırlar. İşte, bu mahzurları bertaraf etmek isteyen «safî servet artışı teorisi» taraftarlarınca asıl mühim olan, varidatın şu veya bu vasfı değil, iktisat sūjesinin ödeme kabiliyetini arttırıp arttırmadığıdır. Nitekim, bu teorinin kurucusu *Schanz*, geliri, bir iktisat sūjesinin «safî varlığına muayyen bir devre zarfında yapılan ilâve» [23] olarak tarif etmektedir. Gene bu teorinin taraftarlarından Amerikalı müellif *Haig* de, geliri «bir kimsenin iktisadî kudretinde bir devre zarfında hasıl olan safî artış» olarak tarif etmektedir [24]. Böyle geniş bir mânada anlaşılan gelire hediye, miras hisseleri, piyango, konjonktür kazançları ve sigorta tazminatı gibi varidatın da dahil olacağı tabiidir.

C. Netice.

Yukarıda incelediğimiz teorilerden şu neticeleri çıkartmak mümkündür :

1). Geliri, faiz veya ücret gibi müstakil bir kategori halinde sosyal hasılanın bir parçası olarak kabul edebilmekteki güçlük dolayısıyla, bazı müellifler, gelir mefhumunun iktisat teorisindeki ehemmiyetini küçümsemişler, geliri sadece muayyen pratik maksatlar için tasnif ve derecelendirme kıymetini haiz bir mefhum (Ordnungsbegriff) sayarak, bunun yerine teoride randıman mefhumunu ön plana sürmek istemişlerdir. Fakat, iktisat sūjelerinin iktisadî kudretlerini tespit edip ölçebilmeğe yaraması bakımından gelirin de iktisat teorisi için çok kıymetli bir tasnif ve derecelendirme mefhumu olduğu şüphesizdir [25].

2). Ancak, gelirin mümasil iktisadî kategorilerden dikkatle tefrik edilmesi lâzımdır.

a) Servetin muayyen bir anda mevcut bir kıymetler yekûna, yani statik bir şey, olmasına mukabil, gelir bir kimsenin muayyen bir devre zarfında elde ettiği kıymetlerin yekûnudur, yani dinamik bir şeydir. Hizmetlerle devamlı malların istimali ancak zaman zarfında mümkün olduğuna göre, bunlar servete değil, ancak gelire ithal edilebilirler [26].

[23] *Schanz, G. v.*, zik. eser, S. 23.

[24] *Wueller*'in yukarıda zikredilen yazısında zikredilmektedir, S. 564.

[25] *Diehl, K.*, zik. eser, S. 922.

[26] *Amonn, A.*, Volkswirtschaftliche Grundbegriffe und Grundprobleme, 2. tabi, Bern 1944, S. 40.

b) Randımının bir şeye nisbet edilmesine, yani maddî bir şey olmasına mukabil, gelir ancak bir şahsa, bir sūjeye izafe edilebilir, bu itibarla tamamen şahsî bir iktisadî makuledir.

c) Gelirin diğeri hususiyetleri de şunlardır :

- aa) «Bir muhasebe ameliyesi neticesi olması» [27] bakımından, gelir, esas itibarıyla, *mücerret* bir varlıktır.
- bb) Gelir, bir şahsın eline geçen varidatın toplanması suretiyle ortaya çıktığından, bir *toplam ve bütün* karakteri arzeder.
- cc) Gelire ithal edilecek aynı varidatın, hizmetlerin ve devamlı mal istimalinin de para ile ifadesi gerektiğinden, gelir daima nakdî bir mefhumdur.
- dd) Hakikî geliri tespit edebilmek için, tesirli varidattan [28] bütün iktisap masraflarının tenzili icap ettiğinden, gelir daima *safî* bir iktisadî varlıktır.

3). Yukarıda incelediğimiz teorilerin hangisinin şayanı tercih olduğu meselesine gelince, bu hususta bir karar verebilmek için, evvelâ bir hareket noktasının seçilmesi icap eder. Eğer gelir, bir şahsın ödeme kabiliyetinin bir ölçüsü olarak kabul edilmek isteniyorsa, bu takdirde, kanaatimizce, safî servet artışı teorisi şayanı tercih sayılabilir. Çünkü, ancak bu teori, şahsî ödeme kabiliyetindeki artışı tam olarak nazarı itibara almakta ve geliri, sūbjektif kıstaslardan azâde olarak, açık bir şekilde tarif edebilmektedir [29].

Teorik bakımdan bu böyle olmakla beraber, pratik mülâhazaların hâkim olduğu vergi hukukunda gelir mefhumunun bu kadar geniş tutulmasının münasip olmayacağını zannediyoruz. Filhakika, *Popitz*'in de belirttiği gibi «teorik bakımdan doğru sayılabilecek bir gelir mefhumuna sıkı sıkıya sarılmak, pratik mevzuat için yerinde bir hareket sayılamaz; bilâkis, her münferit halde, gelirin şumulünün en uygun bir şekilde nasıl tespit edilebileceğinin incelenmesi lâzımdır» [30]. Bununla beraber umumî olarak denilebilir ki, ilk zamanlarda daha ziyade mevkutluk veya kaynak teorilerine istinad eden malî gelir tarifleri, son zamanlarda safî servet artışı teorisine epey yaklaşımlardır.

[27] *Neumark, F.*, Theorie und Praxis der modernen Einkommensbesteuerung, S. 35.

[28] *Neumark, F.*, Genel ekonomi teorisi, cilt2, S. 208.

[29] *Popitz, J.*, «Handwörterbuch der Staatswissenschaften» adlı eserde (4. tabı, cilt III) «Einkommensteuer» adlı yazı, S. 418.

[30] *Popitz, J.*, aynı yerde.

II. MALİ GELİR MEFHUMUNA MÜTEALLİK BAZI HUSUSİ MESELELER VE BUNLARIN VERGİ BAKIMINDAN MÜTALÂASI

Mali bakımdan gelir mefhumunun tesbitinde mühim olan başlıca meseleler, bir taraftan, hangi varidat kalemlerinin ne gibi bir kıymetle gelire ithal edileceği; diğer taraftan da, varidattan ne cins ve yükseklikte indirimler yapılabileceğidir.

A. Varidata müteallik meseleler.

1. Umumî mülâhazalar.

Gelir mefhumunun şümulünün vergi mevzuatında nisbeten dar tutulmasının başlıca sebepleri şu şekilde hülâsa edilebilir.

a) Bir gelir vergisinin şümülü, herşeyden önce, bir memleketin vergi sisteminin bünyesi ile alâkalıdır. Aynı veraset ve intikal, piyango kazançları ve hediye vergileri bulunan bir memlekette, bu gibi varidatın global gelir vergisinden hariç tutulması mümkün olabilir [31].

b) Yukarıdaki görüşün ters bir şekilde ifadesi de mümkündür. Filhakika, sözü geçen varidat cinslerinin gelir vergisi haricinde bırakılması, bunlar için ayrı vergiler bulunmasından ileri gelmeyebilir, bilâkis, bu gibi varidatın gelir vergisine tâbi tutulması vergi tekniği bakımından veya malî mülâhazalarla doğru görülmediği içindir ki, bunlar için ayrı vergiler ihdası cihetine gidilir. Bilfarz mirasın, gelir vergisine ithal edilecek yerde ayrı bir vergi mevzuu yapılması tatbikat bakımından daha elverişli bir hal sureti teşkil edebilir. Diğer taraftan, birkaç verginin yanyana mevcudiyeti rizikoları yaymak prensibi dolayısıyla, malî bakımdan da bir tek büyük vergiye müreccah sayılabilir. Nihayet, bazı sürekli eşyanın istimali, bir defaya mahsus satışlar, realize edilmemiş kazançlar, hesaplar vesaire gibi teorik bakımdan belki gelirden madut sayılabilecek bazı iktisadî kudret artışlarının gelir vergisine tâbi tutulması ekseriya maddeten mümkün olamaz.

c) Bir memleketin hususî şartları da malî gelir mefhumunun şümulünün tesbitinde mühim rol oynayabilir. Bunun için en iyi misal bizim Gelir Vergisi Kanunumuzun kabul etmiş olduğu çeşitli muafiyet

[31] Popitz, J., aynı yerde.

ve istisnalardır. Bilfarz, esnafın gelir sahibi olmadığını veya ziraî kazançların gelire dahil sayılamayacağını nazari bakımdan iddiaya imkân olmadığı halde, memleketimizin kültürel ve sosyolojik şartları kanun vazını bu gibi istisna hükümlerini kabule mecbur etmiştir.

2. Gelir Vergisi Kanunumuzdaki gelir mefhumu.

Yukarıda başlıcalarına işaret ettiğimiz sebepler yüzünden, vergi hukukundaki gelir mefhumunu teorilerden daha dar tutmak icap ettiğine göre, gelire dahil olacak varidat kalemlerini vergi kanunlarında vazihan belirtmek icap eder. Ancak, bilhassa ihtilâf vukuunda tefsirleri kolaylaştırabilmek için, kanun vazınının gelir anlayışının da bir tarif halinde kanunlarda yer alması şayanı arzudur. Nitekim, bizim Gelir Vergisi Kanunumuz da, evvelâ gelirin tarifini yapmakta, sonra da gelire giren irat ve kazanç nevilerini birer birer saymaktadır. Kanunun 1 inci maddesindeki tarife göre, «gelir, bir gerçek kişinin bir takvim yılı içinde elde ettiği kazanç ve iratların safî tutarıdır.» Bu tarifin hangi teorik gelir anlayışına dayandığını tesbit bakımından, Maliye Bakanlığı tarafından neşredilen izahnamedeki görüşler ehemmiyeti haizdir. Buna göre, «gelir ilmi hüviyeti içerisinde mütalâa edildiği takdirde, gerçek kişilerin ihtiyaçlarını gidermek veya tasarruf etmek hususunda varlıklarına dokunmaksızın kullanabildikleri ve muayyen veya gayri muayyen fasıllarla elde ettikleri imkânları gösteren ve para birimleriyle ifade olunan kıymet ve meblâğların tutarıdır» [32]. Bu tarifte «muayyen veya gayri muayyen fasıllarla» elde edilen ve «ihtiyaçları gidermek veya tasarruf etmek hususunda» kullanılabilecek kıymet ve meblâğlar bahis mevzuu edildiğine göre, kanun vazını mevkutluk veya istihlâk fonu teorisi taraftarı saymağa imkân yoktur. Tarifte «elde edilen» kıymetlerden bahsedilmesi, kaynak, randıman kategorileri veya istihsal mefhumu teorilerine uyan bir ifade ise de, kıymet artışları gibi bazı arızî kazançların da vergi mevzuu gelire ithal edilmesi, kanun vazınının teorik anlayışının daha da geniş olduğunu göstermektedir. Fakat, Gelir Vergisi Kanunundaki çeşitli muafiyet ve istisna hükümleri gözönünde tutulduğu takdirde denilebilir ki, kanun vazınının teorik gelir anlayışı epey geniş olmakla beraber, vergi mevzuatındaki gelirin şümulü, memleketimizdeki şartların hususiyeti dolayısıyla, bazı bakımlardan, en dar gelir teorilerindekinden de daha dar tutulmuştur.

[32] Gelir vergisi ve izahları, Ankara 1949, yayın No. 1, S. 61.

3. Gelirin tespitine müteallik metodik mülâhazalar.

Vergiye tâbi geliri tespit edebilmek için muhtelif metodlar vardır. Bilfarz bizim Gelir Vergisi Kanunumuza göre, bu maksatla, evvelâ gelir mevzuuna dâhil irat ve kazançların safi tutarlarının bulunması ve sonra bunların yekûnundan bazı indirimlerin yapılması lâzımdır. Burada entere-san bir mesele, *Schanz*'ın tarifine istinaden, muayyen bir devre başındaki servet mevcudunu mukayese ederek aradaki farkı almak suretiyle, gelirin bulunup bulunamayacağıdır. Alman vergi hukukçularından *Lion*'a göre, *Schanz*'ın tarifinde «servet bir bütün olarak rol oynamadığına göre, servetin iki tarih arasındaki farkını almanın da mânası yoktur». Zira, *Schanz*'ın kanaatine, «tüccar bütün yıllık kazancını servetine birşey ilâve edilmesi zaviyesinden mütalâa eder» [33]. Servete yapılacak ilâveler ise ancak münferit varidat kalemleri vasıtasıyla olur. Halbuki, bir devre zarfındaki varidat bir kimsenin servetinin o devre sonunda ne gibi bir değişikliğe uğrayacağını gösteremez. Kanaatimizce, *Lion*'un bu tefsiri şayamı kabul değildir. Çünkü, *Schanz* bir şahsın servetine yapılan ilâveden bahsederken, münferit varidat kalemleri şeklindeki ilâveleri değil, *bir devre* zarfındaki hakikî ilâveyi, yani *Lion*'un da bizzat istediği gibi, iki servet mevcudu arasındaki farkı kasdetmektedir [34]. Bununla beraber, *Lion*'un itirazı, safi servete ilâve ve safi servet artışı mefhumlarının birbirinden tefriki lüzumuna dikkati çekmesi bakımından mühimdir. Bu mefhumların farkını belirtebilmek için, evvelâ, bütün geliri ticarî kazançlardan ibaret olan ve defter tutan bir taciri ele alalım. Böyle bir tacirin bir hesap devresi başındaki ve sonundaki servet mevcudunun farkı alınıp, buna tacirin işletmeye yatırdığı ve işletmeden çektiği kıymetlerin müsbet veya menfi farkı da katıldığı takdirde, tacirin servetine o devre zarfında yapılan safi ilâve, yani *Schanz*'ın anladığı mânada gelir ilâve edilmiş olur. Çünkü, bu tacir defter tuttuğu için, bir devre zarfındaki bütün giriş ve çıkışlar hesaplara geçmiş olur ve böylelikle devre başındaki ve sonundaki servet mevcutları bütün bir devre zarfında aktif ve pasif hesaplarda vukua gelen değişikliklerin muhassalasını aksettirir. Halbuki, defter tutmayan bir serbest meslek erbabını ele alıp, bunun bir sene başındaki ve sonundaki servet mevcutlarını mukayese etsek, aradaki fark sadece iki tarif arasında o şahsın servetindeki safi artışı

[33] *Schanz, G. v.*, zik. eser, S. 23.

Lion, M. «Festgabe für Georg von Schanz» adlı eserde (Tübingen 1928, cilt II) «Der Einkommensbegriff nach dem Bilanzsteuerrecht» adlı yazı, S. 288.

[34] *Schanz, G. v.*, «Finanzarchiv» mecmuasında (sene 1922, cilt 39) «Der privatwirtschaftliche Einkommensbegriff» adlı yazı, S. 522, not 2.

veya eksilişi gösterir; fakat o devre zarfında servetine yapılan ilâveyi, yani *Schanz*'ın anladığı mânada geliri göstermez. Çünkü, hakikî geliri bulabilmek için, mevzuu bahis şahsın devre içerisinde elde ettiği varidatla yaptığı masarifi de bilmek lâzımdır.

4. Atfedilen gelir.

Gelire ithal edilecek kıymetler muhtelif kıstaslara göre tasnif edilebilir. Bu kıymetlerin cinsine göre yapılabilecek bir tasnifte, nakit, hizmet, aynı haklardan istifade ve sürekli eşyanın istimali gibi kıymetler ayrılabilir. İkinci bir tasnif, kıymetlerin piyasa muameleleri neticesinde veya piyasa haricinde elde edilmesine göre yapılabilir. Bilfarz ücret, faiz ve müteşebbis kârı gibi en mühim gelir unsurları piyasa muameleleri çerçevesi dahilinde, hediyeler, piyango kazançları ve atfedilen gelir unsurları gibi kıymetler ise, piyasa muameleleri haricinde elde edilirler. Bunlardan en ziyade münakaşayı mucip olanlar, atfedilen gelir sayılacak kıymetlerdir. Bu gibi kıymetlerin piyasa muameleleri dışında elde edilen diğer kıymetlerden farkı, bir iktisat süjesinin ekonomik varlığına dışardan girmeyip bizzat bu varlığın içerisinde hasıl olmalarıdır [35].

a) Atfedilen gelir unsuru addedilecek kıymetlerin başında maddî malların zatî istihlâki gelir. Malûm olduğu üzere, bilhassa ziraî işletmelerde istihsal edilen malların mühimce bir kısmı bizzat bu işletmeler dahilinde istihlâk edilir. İktisadî kudretlerini arttırması bakımından, bu gibi malların o işletmelerin gelirine ithal edilmesi lüzumu aşıkârdır. Fakat, zatî istihlâkin cinsiyle mikdarının tayini ve kıymetlendirilmesi oldukça güç bir meseledir. Umumiyetle, sadece piyasa mevzuu olabilen malların gelire ithal edilebileceği söylenebilir [36]. Ancak, bunların hakikî miktarının tespit edilip kıymetlendirilmesi, işletmelerde muntazam hesap tutulmasına mütevakıftır. Halbuki, bilhassa ziraî işletmelerde, bu çeşit hesaplara pek ender rastlandığından, bazı götürü usullere başvurmak lâzım gelir. Bilfarz millî gelir hesaplarında ekseriya kullanılan bir metod, ticarî muamele mevzuu olan istihsal hacmine, zatî istihlâk için muayyen bir yüzde ilâve ederek bunu toptan fiatlar üzerinden kıymetlendirmektir. Fakat, zatî istihlâkin cinsi ve miktarı ziraî işletmelerin büyüklüğüne ve istihsal nev'ine göre çok farklı olduğundan, böyle

[35] *Marsh, D.*, «Political science quarterly» mecmuasında (sene 1943, cilt 58) «The taxation of imputed income» adlı yazı, S. 514.

[36] *Neumark, F.*, «İktisat Fakültesi Mecmuası» ndaki (sene 1944, cilt 5) «Umumî gelir teorisi problemleri» adlı yazı, S. 256.

umumî ve vasatî ilâvelerin münferit işletmeler bakımından mühim bir kıymet ifade etmeyeceği aşîkârdır. Bir vergi devresi zarfındaki mecmu istihsal miktarı tespit edilebildiği takdirde, satışlara ve zatî istihlâke bakılmaksızın, bunu olduğu gibi gayri safî hasıllata kaydetmek, vergi bakımından en akla yakın yoldur. Maamafih, zirai kazançları hakiki miktarları üzerinden tesbit edebilmek esasen çok zor olduğuna ve bu yüzden ekseriya götürü vergilendirme usullerile iktifa etmek zarurî bulunduğuna göre, zatî istihlâkten mütevellit gelirlerin ehemmiyetini pek te izâm etmemek doğru olur.

b) Hizmetlerin zatî istihlâkinin gelire ithali, maddî malların zatî istihlâkından daha muğlak bir mesele teşkil eder. Hizmetlerin zatî istihlâki ile kastedilen şey, bir kimsenin kendisi için bizzat yaptığı — traş olmak, bahçeyi bellemek v.s. gibi — işlerdir. Aile efradı tarafından ev içerisinde ve ev için yapılan — faraza ev kadının yemek, temizlik v. s. yapması gibi — işler de bu cümledendir. Teorik bakımdan bu gibi hizmetlerin gelire ithali gerektiği söylenebilir, çünkü şayet bunlar bir kimsenin bizzat kendisi veya aile efradı tarafından yapılmamış olsaydı, para mukabilinde başkalarına yaptırılması — berberde traş olmak, bahçıvan ve hizmetçi tutmak gibi — lâzım gelecekti. Buna lüzum kalması o kimseler için bir tasarruf teşkil etmekte ve dolayısıyla onların iktisadî kudretlerini arttırmaktadır. İşte bu tasarrufların, bizzat yapılan hizmetlerin bedeli farzedilerek, gelire ithal edilmesi sırf teorik bakımdan makûl sayılabilir [37]. Ancak, mesele vergi gibi pratik bir noktai nazardan ele alınacak olursa, büyük güçlüklerle karşılaşılır. Sadece para ile ifade edilebilen, yani umumiyetle mübadele mevzuu olan, hizmetlerin gelire ithaliyle iktifa edilmek istense bile, *Moll*'in de dediği gibi, bu cins hizmetlere bir hudut çizebilmek bir hayli zordur [38]. Bilhassa, evvelce aile efradı tarafından yapıldığı halde zamanla mübadele mevzuu haline gelen hizmetlerin çoğalması bu sahadaki güçlükleri arttırmaktadır. Fakat, gelire ithal edilecek hizmetlerin hangileri olduğu tayin edilebilse bile münferit hallerde bunların miktarının tespiti ve kıymetlendirilmesi hemen hemen imkânsız bir şeydir. Faraza, bir adamın bizzat mı yoksa dışarda mı traş olduğu, bahçesinde ne kadar zaman çalıştığı ve ne işler yaptığı; bir ev kadınının evinde hangi işler için ne kadar zaman sarfettiği nasıl tespit ve nakitle ifade olunabilir ?

[37] *Marsh, D.*, zik. eser, S. 515.

[38] *Moll, B.*, zik. eser, S. 157.

Sadece hizmetlerin zatî istihlâkinin değil, *Fisher* ve *Marsh* gibi bazı müelliflerin yaptıkları veçhile, bu hizmetlerin ifasından mütevellit «haz ve zevk» hislerinin de gelire ithali istendiği takdirde, mesele büsbütün içinden çıkılmaz bir hal alır. Hakikî mânada geliri, «muayyen miktarda haz ve tatmin hissini kıymeti» [39] olarak kabul eden *Fisher*'in psikolojik gelir anlayışı için şu ifadesi bilhassa karakteristiktir : «Teorik olarak, bir gelir vergisinin, kurbanını yemek masasına kadar takip ederek her lokmasından hissesini alması, onunla beraber tiyatroya giderek her kahkahasını vergilendirmesi icap eder. Bu son tatmin hislerini nazarı itibara almayan bir gelir vergisi, hakiki bir gelir vergisi sayılamaz» [40]. Maamafih, «böyle ideal bir verginin gayri kabili tatbik ve acaip» olacağını bizzat *Fisher* de kabul etmektedir [41]. Tatbikat güçlüğünden, daha doğrusu imkânsızlığından sarfınazar, biz bu şekilde bir gelir anlayışının teorik bakımdan da doğru olduğuna kani değiliz. Bir haz veya tatmin hissi, gelire elde edilen veya yapılan bir şey sayesinde hasıl olabilir, fakat bizzat gelir addedilemez. Netice itibariyle, hizmetlerin zatî istihlâkinin vergi mevzuu gelire ithalini bilhassa tatbikat güçlükleri dolayısıyla, fakat kısmen de teorik bakımdan şayanı kabul görmüyoruz.

c) Atfedilen gelire alâkalı üçüncü mesele, bazı sürekli eşyanın istimalinin gelir sayılıp sayılmayacağıdır. Misal olarak, sahip oldukları evlerde bizzat ikamet edenleri ele alalım. Ev kirası birçok kimselerin umumi masraflarının mühimce bir kısmını teşkil ettiğine göre, kendi evlerinde oturdukları için böyle bir masraf ihtiyar etmek mecburiyetinde olmayanların iktisadî kudretlerinin, kira evinde oturanlara nazaran daha yüksek olduğuna şüphe yoktur. Binaenaleyh, aradaki farkın vergi bakımından nazarı itibara alınabilmesi için, kendi evlerinde oturanlara da mümasil bir kira bedeli takdir edilerek, bunun bu gibi kimselerin gelirine dahil edilmesi münasip sayılabilir. Buradaki iktisadî kudret artışının servet artışı ile karıştırılmaması lâzım gelir. Fîlvakî, bir ev alan veya yaptıran bir kimsenin servetinde de bir artış vukubulduğu şüphesizdir. Fakat burada bahis mevzuu olan bu değil, servet unsurlarının muayyen bir zaman devresi zarfında bizzat istimalinden mütevellit iktisadî kudret artışıdır.

Sürekli eşyanın istimalinin gelir sayılması birkaç şekilde izah edilmek istenmiştir. Hakikî mânada geliri bir haz ve tatmin hissi yekûnu sayan

[39] *Fisher, I.*, zik. eser, S. 23.

[40] *Fisher, I.*, aynı yerde.

[41] *Fisher, I.*, aynı yerde.

yukarıda işaret ettiğimiz *Fisher* ve *Marsh* gibi müellifler için böyle bir izahın güç olmayacağı aşikârdır. Diğer bir izah şekli, sürekli eşyanın istimalinin, bu gibi kıymetlere yatırılan sermayenin faizi farzedilmesidir [42]. Kanaatimizce, bu gibi izah tarzları, gelir mefhumunun şumulünün haddinden fazla genişletilmesine yol açabilir. Diğer taraftan, bir malın temin ettiği faydanın bizatihî gelir addedilmesini, yukarıda da belirttiğimiz veçhile, teorik bakımdan da pek doğru bulmuyoruz. Kanaatimizce, sürekli eşyanın istimalinin gelir addedilmesinin başlıca sebebini, bunlara malikiyetin verdiği tasarruf imkânında aramak lâzımdır. Diğer taraftan, bu gibi istimalin para ile ifade edilebilen cinsten olması da şarttır. Ancak, burada tasarrufla kastedilen nedir ? Burada anladığımız mânada tasarruf, bir kimsenin, sürekli bir mala malikiyeti dolayısıyla, bu mala malik olmayanların yaptıkları masrafları yapmak zorunda olmaması, bu masrafları tasarruf edebilmesidir. Bu mânada tasarrufu tesbit edebilmek için, kira mevzuu olan sürekli eşyayı kullanan mükelleflerden ayrı ayrı gruplar teşkil edilerek, bu gruplar içerisinde, o eşyaya bizzat sahip olanların gelirine mümasil kira bedelleri nisbetinde bir ilâve yapılabilir. Misal olarak radyo kullanan kimseleri ele alarak bunları bir grup halinde toplayalım. Bu grup içerisinde bir kısım kimselerin kira ile radyo kullanmalarına mukabil, diğer bir kısım kimseler bizzat sahip oldukları radyoları kullanmaktadırlar. Bu sonuncular radyo için kira ödemediklerine göre, iktisadî kudretleri ötekilerden daha yüksek sayılabilir. Binaenaleyh, vergi bakımından müsavi muameleye tâbi tutabilmek için, bunların gelirine de tasarruf ettikleri kira nisbetinde bir ilâve yapılabilir.

Ancak, tasarruf kıstasının teorik bakımdan zayıf bir tarafı vardır. Filhakika, tasarrufla, bir kimsenin «başkalarının» yaptığı masrafları yapmak zorunda olmaması kastedildiğine göre, «başkaları» bulunmadığı takdirde, böyle bir tasarruftan da bahsedilemeyeceği tabiidir. Misal olarak ikamet mevzuunu ele alalım ve evvelâ herkesin kiracı olduğunu farzedelim. Bu takdirde, ev kirası herkes için hakikî bir masraf unsuru teşkil edeceğinden, hiç kimseye kira dolayısıyla bir gelir atfı bahis mevzuu olamaz. İkinci olarak, iktisat sùjelerinden yarısının kendi evlerinde, yarısının da kirada oturduklarını farzedelim. Bu halde, kendi evlerinde oturanlar için kiracılara nazaran bir kira tasarrufu bahis mevzuu olacağından, ev sahiplerine bu tasarruf nisbetinde bir gelir atfı caiz olur. Üçüncü olarak, herkesin oturduğu eve bizzat sahip olduğunu farzedelim. Burada «başkaları» yani kirada oturanlar, bulunmadığına göre, ev sahipleri için başkalarına kıyasen bir tasarruftan da bahsedilemez. Fakat,

[42] *Moll, B.*, zik. eser, S. 149.

kiracılar varken muayyen bir gelir atfettiğimiz ev sahiplerinin gelirlerinin şimdi birdenbire azaldığını kabul etmek de mantıkî sayılamaz. Ev kirası herkesin hesap etmek mecburiyetinde olduğu bir masraf olduğuna göre burada belki bu mecburî masrafı yapmamaktan mütevellit bir tasarruftan bahsedilebilir. Fakat biz bu halde umumî bir iktisadî kudret artışından bahsetmenin daha muvafık olacağını zannediyoruz. Bu görüşe istinaden ev sahiplerine kira nisbetinde bir gelir atfı, millî gelir hesaplarında güdülen gayelere de uyar.

Yukarıdaki mülâhazalar, atfedilen gelir meselesinin teorik bakımdan ne kadar muğlâk olduğunu göstermektedir. Fakat asıl güçlük tatbikat sahasındadır. Atfedilen gelir sadece kira mevzuu olabilen, yani istimali para ile ifade edilebilen sürekli eşyaya inhisar ettirilse bile, kıymet takdiri meselesinin içinden çıkılmayacak güçlükler doğuracağı şüphesizdir. Bilhassa, bu cins gelirlerden elde edilecek varidatla bunların tespiti için yapılması icap eden masraflar mukayese edildiği takdirde, atfedilen gelir sayılabilecek bütün gelirlerin gelir vergisine tâbi tutulması makul addedilemez. Sürekli eşyanın sahipleri tarafından istimalinin doğurduğu iktisadî kudret artışı vergi bakımından nazarı itibara alınmak isteniyorsa, bunun için gelir vergisinden ziyade muayyen sürekli eşya üzerine konulan vergilerden [43], faydalanılması daha muvafık olur. Esasen şimdiye kadarki bir çok gelir vergisi kanunlarında da sadece ev sahiplerinin bizzat oturdukları evlerden mütevellit atfedilen gelirler vergi mevzuuna ithal edilmiştir. Malûm olduğu üzere, bizim Gelir Vergisi Kanunumuz bu şekilde gelirleri mevzuuna almamaktadır. Hattâ, 58 inci maddenin 10 uncu fıkrasına göre, iş veya memuriyet nakli veyahut hastalık gibi sebeplerle ikametgâhlarını başka bir şehir veya kasabaya nakletmek mecburiyetinde kalanların gittikleri yerlerde kiraladıkları konutların kira bedelini gayrimenkullerin gayrisafî hasılatından indirmeleri de caizdir. Yani, kendi evlerinde oturanlara herhangi bir gelir atfedilmediği halde, kendi evlerinde oturmayanlar için, muayyen şartlar altında, bir kira indirimi kabul edilmektedir.

5. Kıymet artışı kazançları.

Kıymet artışı kazançlarının vergi mevzuu gelire ithali de münakaşalı bir mesele teşkil eder.

[43] *Newmark, F.*, Maliye ilmine dair ekonomik ve sosyolojik tetkikler, 2. tabı, İstanbul 1948, S. 56, 62.

a) Burada evvelâ servet unsurlarında vuku bulan kıymet artışları bahis mevzuu olabilir. Bu gibi kıymet artışlarının servet sahiplerinin iktisadî kudretlerini arttırdığına şüphe yoktur. Ancak, itibarî ve hakikî kıymet artışlarının birbirinden tefriki icap eder. Kıymet artışı sadece enflasyonist bir fiyat hareketi neticesi olduğu takdirde, servet sahibi için umumiyetle hakikî bir iktisadî kudret artışı tevhit etmez. Hakikî bir kıymet artışı, ancak, mübadele nisbetlerinin (Tauschverhältnisse) servet sahipleri lehine değişmesi halinde ve ölçüsünde bahis mevzuu olabilir.

Fakat, kıymet artışı kazançları bahsinde asıl münakaşalı nokta, sadece tahakkuk eden (réalisé) kazançların mı, yoksa henüz tahakkuk etmeyenlerin de mi gelire ithal edileceğidir. Henüz tahakkuk etmemiş kazançların da gelire ithaline taraftar olanlara göre, bu gibi kıymet artışlarından, kredi almak veya mevcut bir krediyi arttırmak suretiyle, istifadeye imkân vardır; binaenaleyh bir iktisadî kudret artışı mevcut demektir [44]. Esasen, mevcutlardaki kıymet değişiklikleri ticarî muhasebede de kısmen nazarı itibara alınmaktadır [45]. Bu görüşün aleyhtarları ise, hakikî mânada gelirden bahsedebilmek için, kıymet artışlarının tahakkukunu şart koşmaktadırlar. Meselâ *Seligman*'a göre, «hakikî gelir» sermayeden ayrılmış olan bir şeydir. Tahakkuk edebilme imkânı ile bilfiil tahakkuk etme, ayrılabilme imkânı ile bilfiil ayrılma birbirine karıştırılmamalıdır [46]. *Seligman*'ın kanaatince, kıymet artışlarının muvakkat olması, hattâ sonradan kıymet düşüşleriyle tamamen bertaraf edilmesi mümkündür. Filvaki, bu sonuncu halde, gelirin hesabında kıymet düşüşleri de nazarı itibara alınabilir. Fakat bu pek şayanı tavsiye bir usul değildir, çünkü, bu yüzden, depresyon zamanlarında esasen düşük olan kazançlar büsbütün darlaşır ve vergilerin verimi haleldar olur. Diğer taraftan, kıymet düşüşlerinin gelirden tenzili imkânı, kazanç saklamak için bazı suiistimallere de yol açabilir. Gene *Seligman*'a göre, tahakkuk etmemiş bir kıymet artışının gelire ithali bazan istenmedik neticeler tevhit edebilir. Bilfarz bir kimsenin bütün serveti bir evden ibaret olsa ve bu evin kıymetinde vukubulan artış gelir sayılmak istense, verginin ödenebilmesi için belki de evin satılması icap eder [47].

Tahakkuk etmemiş kıymet artışlarının gelire ithalini biz de doğru bulmuyoruz. Bu gibi artışların sadece itibarî olması ihtimalinden sarfi-

[44] *Moll, B.*, zik. eser. S. 145.

[45] *Schanz, G. v.*, Der Einkommensbegriff und die Einkommensteuergesetze, S. 43.

[46] *Wueller*'in yukarıda zikredilen yazısında zikredilmektedir, S. 561.

[47] *Seligman, E. R. A.*, «Encyclopaedia of the Social Sciences» adlı eserde (cilt 7) «Income tax» adlı yazı, S. 628.

nazar, hakikî artışlar dahi, realize edilmedikleri müddetçe, ancak potansiyel bir iktisadî kudret artışı ifade ederler [48]. Filvaki, bu gibi hallerde bir kimsenin kredi alabilme iktidarı artabilirse de, alınacak kredinin aktifleri olduğu nisbette pasifleri de arttırdığını unutmamak icap eder. Ancak, kredi sayesinde hakikî mânada gelir teşekkül ettiği takdirde, bunun vergiye tâbi tutulacağı tabiidir. Kıymet artışlarının ticarî muhasebede esasen kısmen nazarı itibara alınmakta olduğu iddiasına gelince, *Lion*'un da belirttiği gibi, bu, muhasebe kaidelerine pek de uymamaktadır. İhtiyat prensibine göre hareket eden tacir, kıymet düşüşlerini bilânçosunda nazarı itibara almak isterse de, tahakkuk etmemiş kıymet artışlarını göstermez. Sadece sabit tesisatta değil, mütedavil sermaye unsurlarında da maliyet kıymeti, umumiyetle, üst hududu teşkil eder. Esasen, satış mevzuu olan şeylerde — bilhassa emteada — kıymetlendirmenin ehemmiyetini pek de izam etmemek lâzımdır. Bunların alış ve satış kıymetleri arasındaki fark zaten vergi mevzuu kazancı teşkil edeceğine göre, kıymet artışlarının satıştan evvel nazarı itibara alınması vergi bakımından mühim bir fark doğurmaz [49]. Nihayet, hususî eşhasa ait servet unsurlarının kıymetinde vukubulacak değişikliklerin tespiti o kadar büyük güçlükler arzeder ki, bu değişikliklerin gelire ithali pratik bakımdan da münasip sayılamaz.

Sadece realize edilmemiş kıymet artışlarının gelire ithali hususunda bir fikir birliğine varılsa bile, bunların vergilendirilme şekli üzerinde münakaşa edilebilir. Burada, ekseriya, spekülasyon muameleleri neticesinde elde edilen kazançlarla servet unsurlarının bir defaya mahsus satışları neticesinde hasıl olan kazançlar arasında bir tefrik yapılmaktadır. Bilfarz borsa muameleleriyle iştigal edenlerin kıymetli evrak satışından elde ettikleri kazançların gelir vergisi mevzuuna gireceği şüphesizdir. Asıl mesele bir defalık satışlarda kendini gösterir. Her ne kadar *Schanz*, «kazanç hırsının hâkim olduğu bugünkü para iktisadiyatında her muamelede daima bir spekülasyon maksadının gizli olabileceği» [50] kanaatinde ise de, bizce, hiç olmazsa vergilendirme şekli bakımından, arada bir tefrik yapılması ve bu sonuncu neviden kazançların gelir vergisi haricinde ayrı vergilere tâbi tutulması daha muvafık olur. Hususî eşhasa ait ufak tefek servet unsurlarının satışından elde edilebilecek cüz'î kazançları vergilendirmek, nisbetsiz masrafı mucip olacağı için, esasen

[48] *Neumann, F.*, Theorie und Praxis der modernen Einkommensbesteuerung, S. 44.

[49] *Popitz, J.*, zik. eser, S. 418.

Seligman, E. R. A., zik. eser, S. 629.

[50] *Schanz, G. v.*, zik. eser, S. 56.

değmez. Gayrimenkullerin satışından mütevellit kazançların ise, *Popitz*'in de dediği gibi, zaten mevcut ayrı vergilerle teklifi daha münasip sayılabilir [51]. Gelir Vergisi Kanunumuz, 66 ncı maddesiyle, menkul ve gayrimenkullerin satışından elde edilecek kazançları mevzuuna almışsa da, kazançların yüksekliği ve satış müddeti gibi bazı objektif kıstaslarla bunların hududunu epey daraltmıştır.

b) Miras hisseleri, hediyeler, piyango ikramiyeleri gibi varidata gelince, bunların da gelir vergilerinden ziyade, mahiyetlerine daha uygun bir tarzda tanzim edilecek hususî vergilere tâbi tutulması şayanı tercihtir. Bu müştak varidatın [52] normal gelir vergisine ithal edilmemesi, beynelmilel millî gelir ve vergi yükü mukayeselerini kolaylaştırması bakımından da faydalı addedilebilir.

B. İndirimlere müteallik meseleler.

Gelir daima safî bir mahiyet arzettiğine göre, varidattan bir takım indirimler yapılması lâzım gelir. Ancak, gelire ithal edilecek varidatta olduğu gibi, yapılacak indirimler hususunda da müellifler arasında tam bir fikir birliği yoktur.

1. Masraflar.

İndirimlerin başında masraflar gelir. Masraflar, gelirin iktisabı veya gelir kaynaklarının muhafazası için ihtiyar edildikleri takdirde ve ölçüde gayrisafî hasılatından indirilebilirler. Burada en mühim mesele, bahsedilen masrafları, bir iktisadî kudret artışı tevlit eden masraflardan tefrik edebilmektir. Bu sonuncu masraflar bir aktif tezayüdü doğurduklarına göre, bunların hasılatından tenzili caiz değildir. Tenzili caiz giderler kazanç ve iratların cinsine göre farklıdır. Bilfarz ücret sahibi bir kimse için, sosyal indirimlerden maada, meslekî giyim, iş yerine gidip gelme, iş için lüzumlu şahsî alât masrafları indirim mevzuubahis olabilir. Ticarî ve sınaî işletmelerin tenzili caiz giderleri arasında bilhassa amortismanlarla tamirat masrafları ehemmiyeti haizdir. Amortismanların, gerek teknik yıpranmayı ve gerekse iktisadî bakımdan kıymetten düşmeyi aksettirecek şekilde ve çeşitli iş kollarına göre farklı olarak tespiti icap eder. Tamirat masraflarında dikkat edilecek nokta, yapılan tamiratın sadece mevcut bir ziyanı mı bertaraf ettiği, yoksa işletmeye yeni bir kıymet mi kazandırdı-

[51] *Popitz, J.*, zik. eser, S. 418.

[52] *Neumark, F.*, Genel ekonomi teorisi, cilt 2, S. 210.

ğıdır. Daha ziyade teknikle ve işletme iktisadiyle alâkalı olan bu meseleler üzerinde burada daha fazla durmuyoruz.

2. Zararlar.

Gelir, daima safi bir meblağ olduğuna göre, muhtemel zararların da kazançlardan tenzili icap eder. Yukarıda bahsi geçen masrafların bir zaman devresi zarfında hasıl olmasına mukabil, hakikî mânada zararların ancak bir hesap devresi sonunda tesbiti mümkündür. Safi gelirin tesbitinde zararlar ya aynı senenin veya müteakip senelerin kazançlarına mahsup edilebilirler. Bazı gelir kaynaklarından hasıl olan zararların aynı sene başka gelir kaynaklarından elde edilen kazançlarla mahsubu gelirin bir toplam mahiyeti arzemesinin tabii bir icabı olup, gelir vergisi kanunlarında umumiyetle kabul edilen bir usuldür. Nitekim, bizim Gelir Vergisi Kanunumuzun 73 üncü maddesi de bu mealde bir hükmü ihtiva etmektedir. Gelir devamlı surette hasıl olan bir iktisadî makule olduğuna göre, bir senenin kapatılmayan zararının müteakip senelere naklini de tabii karşılamak icap eder. Ancak, malî mülâhazalar dolayısıyla, zarar naklinin vengi kanunlarında zaman bakımından tahdide tâbi tutulduğu görülmektedir. Nitekim bizim Gelir Vergisi Kanunumuz, 73 üncü maddesiyle, kapatılmayan zararların ancak iki müteakip seneye nakledilebileceği hükmünü koymuştur. İngiliz gelir vergisinde ise bu müddet altı senedir. Zarar naklinin uzun bir devreye teşmili, devletin umumî konjonktür politikası ile yakından alâkalıdır. Filhakika, yüksek konjonktür devrelerinde ileri görüşlü bir politika takip ederek varidat fazlası toplayan ve fonds'lar tesis eden bir devletin, depresyon zamanlarında uzunca bir devre için zarar nakline müsaade ederek işletmelerin yükünü hafifletebilmesi mümkündür.

3. Bazı münakaşalı meseleler.

Masrafların ve zararların tenzil ve mahsubu etrafında geniş ölçüde bir fikir birliği bulunmasına mukabil, gelirin sarfıyla alâkalı bazı meseleler el'an münakaşa mevzuu olmaktadır. Gelirin mahiyetini varidatla istihlâk arasındaki münasebetle izah etmek isteyen teoriye yukarıda temas etmiştik. Mezkûr teorinin ancak istihlâke tahsis edilen varidatı gelir saymak istemesine mukabil, bazı müellifler şu veya bu şekilde kullanılan varidatı gelire dahil etmek istememektedirler.

a) Münakaşa mevzuu olan bir mesele, bir kimsenin maişet masraflarının gelirden tenzil edilip edilemeyeceğidir. Buna taraftar olanlara göre, ancak maişet temin edilebildiği takdirde çalışmak ve gelir elde etmek

bahis mevzuu olabilir. Bu itibarla, tıpkı işletmelerde olduğu gibi, burada da gelirin iktisabına ve gelir kaynağının muhafazasına yarayan bu masrafların tenzili icap eder. Sadece günlük maiyet masraflarının değil, işsizlik ve ihtiyarlık gibi haller için bir kenara ayrılan paraların da bu meyanda mütalâası lâzımdır. Hattâ bu hususta daha da ileri giden *Lotz*'a göre tahsil ve terbiye için yapılan masraflar da tenzil edilebilmelidir [53]. Bir «safî istihlâk teorisine» taraftar olan *Einaudi* de buna benzer fikirler ileri sürmekte ve masrafların şu üç gruba ayrılmasını istemektedir: istihsal masrafları, muhafaza masrafları ve hakikî masraflar. *Einaudi*'nin kanaatinde, bilhassa hakikî masrafların vergi mevzuu olması lâzım gelir [54]. Bu gibi fikirlere şiddetle itiraz eden *Schanz*'a göre gelirin hikmeti vücudu esasen her şeyden önce maiyeti temindir. Binaenaleyh, maiyet masraflarının iktisap masrafı olarak tenziline imkân yoktur. Böyle bir şeye müsaade edilmiş olsaydı «bir gelir mefhumunu tespit etmenin hiç bir mânası kalmazdı» [55].

Biz de prensip itibariyle bu sonuncu görüşe iştirak etmekle beraber, gelirin izahında «iktisadî kudret artışı» ve «servetin olduğu gibi muhafazası kıstaslarına istinad eden *Schanz*, *Moll* ve *Haig* gibi müellifler için bu meselenin epey güçlük doğurabileceğini teslim ediyoruz. Çünkü, sırf iş gücü sayesinde gelir temin eden bir kimse için kendi şahsî varlığından başka bir servet bahis mevzuu olamaz. Diğer taraftan, bir iktisadî kudretten bahsedebilmek için, bir kimsenin evvelâ mevcudiyetini idame ettirebilmesi lüzumu ileri sürülebilir. Burada başlıca güçlük, gelir sahibi ile gelir kaynağının bir kimsenin şahsında birleşmesidir. Maddî gelir kaynaklarının, insanlara devamlı olarak gelir temin edebilmeleri için, muhafazası ve tezyidi zarurîdir. İktisadî nizam içerisinde bizzat bir gelir kaynağı olan insan ise bir vasıta değil, bir gayedir. Gelir, elde edilişi bakımından, insanın elinde hakikî gayesine ulaşmış demektir. Gelirin sarfı ciheti onun mahiyetini değiştiremez. Ancak, maiyeti bile temine yetmeyecek bir gelirin vergilendirilmesi sosyal, iktisadî ve malî bakımlardan terviç edilemez. Bu sebeptendir ki, modern gelir vergisi kanunlarında asgarî geçim için çeşitli indirimler kabul edilmektedir.

c) Münakaşa mevzuu diğer bir mesele de, tasarrufların gelire dahil edilip edilmeyeceğidir. Tasarrufların gelirden tenzili fikrinin hararetili müdafilerinden *Fisher*'e göre «herhangi bir sermaye unsurunun kıymeti, daima ve zarurî olarak, bundan elde edilecek gelirin kapitalize edilen

[53] *Lotz*, W., Finanzwissenschaft, 2. tabı Tübingen 1931, S. 449.

[54] *Wueller*'in yukarıda zikredilen eserinde zikredilmektedir, S. 570.

[55] *Schanz*, G. v., Der privatwirtschaftliche Einkommensbegriff, S. 509.

kıymetine müsavidir. Şu halde, tasarruflar ve kıymet artışları daima sermaye olabilirler, fakat gelir olamazlar; olamazlar, çünkü bunlar gene yatırımlara tahsis edilirler» [56]. Binaenaleyh, *Fisher*'in kanaatince, ya sermaye veya bundan hasıl olan gelir vergilendirilebilir, ikisinin birden vergilendirilmesi çift vergilendirme tevlit eder.

Bizce burada bir çift vergilendirme varid sayılamaz, çünkü iki ayrı iktisadî kudret artışı bahis mevzuudur. 100.000 lira geliri olan bir kimse- nin bunun yarısını esham ve tahvilâta yatırdığını farzedelim. Esham ve tahvilâtın senelik iradı takriben 3.000 lira olsun. Burada ilk sene, bir yatırım yapmağa da imkân verecek 100.000 liralık bir iktisadî kudret artışı mevcuttur. Müteakip senelerde bu yatırımdan elde edilecek irat ise ayrı bir iktisadî kudret artışı ifade eder. *Fisher*'in görüşü kabul edilse bile, ilk sene yatırılan 50.000 liranın vergisi ile müteakip senelerin 3.000 er liralık iradından alınacak vergilerin yekûnunun aynı olabilmesi için, *Groves*'un da belirttiği gibi, vergi tarifesinin arada hiç değişmemesi icap eder [57]. Diğer taraftan, evvelâ tasarruf edilen paraların sonradan sarfı ihtimali de mevcuttur ki — bilfarz misaldeki esham ve tahvilâtın satılması —, bu takdirde gelirin o kısmından hiç vergi alınmamış olur.

N E T İ C E

Tetkikimizin neticesini şu şekilde hülâsa edebiliriz :

Malî bakımdan gelir mefhumu iktisadî gelir mefhumuna yaklaşabilir- se de, bu iki görüş zaviyesi arasında tam bir mutabakat aranamaz. İktisadî gelir mefhumunun teorik bir mefhum olmasına mukabil, malî gelir mefhumunun her şeyden önce pratik mülâhazalara istinad etmesi icap eder. Malî gelir mefhumunun şümülü, bir memleketin içtimaî, iktisadî ve kültürel şartlarına, bu şartların doğurduğu vergi sisteminin bünyesine ve devletin malî ihtiyaçlarına bağlıdır [58]. «Kaynak teorisi zengin, safî servet artışı teorisi ise fakir vergi alacaklısının görüşünü aksettirir» [59] diyen *Lampe*'ye hak verilirse, zengin ve tok gözlü vergi alacaklılarının bir istisna haline geldiği devrimizde, malî gelir mefhu- munun gittikçe geniş mânadaki gelir anlayışına yaklaşacağı söylenebilir.

[56] *Fisher, I.*, zik. eser, S. 23.

[57] *Wueller*'in yukarıda zikredilen eserinde zikredilmektedir, S. 578, not 84.

[58] *Laufenburger, H.*, *Finance comparrécs*, Paris 1947, S. 184.

[59] *Lampe, A.*, «Wörterbuch der Volkswirtschaft» adlı eserde (4. tabı, cilt I) «Einkommensteuer» adlı yazı, S. 628.